

KORUNK 1957–1989

BALOGH EDGÁR

Új humanizmus őrhelyén

(Részlet)

[...] Filozófiánk sajátossága, az elmélet és gyakorlat egysége, lehetővé teszi, hogy a természettudományokat és társadalomtudományokat együtt ápoljuk a technikai alkalmazások tudományai-val, azzal a céllal, hogy a természet és a társadalom nagy átalakításának korszakában minden értelmes embert a változatos folyamatok, a nagy építkezés tudatos részesévé tegyünk. Szocialista iskolarendszerünket a legfelsőbb fokon kiegészítve új, általános műveltséget szorgalmazunk. Olyan szocialista értelmiséget kívánunk (s ide számítjuk mindig az öntevékenyen tanuló, olvasó fizikai dolgozókat is), mely egyfelől behatol a mozgó anyag fizika-kémiájába, az élő anyag biológiájába s a gondolkozó anyag pszichológiájába, másfelől kiismeri magát a társadalmi fejlődés törvényei közt, a politikai gazdaságtan, a történettudományok, a jog- és államelmélet s az ideológiai felépítmény egyéb, irodalmi-művészeti kategóriáiban, hogy e teljes vilásképp birtokában magasabb fokra fejleszthesse az ipari műszak tudományágait, a mezőgazdaságot és állattenyésztést, az orvostudományt, a szocialista demokráciánknak megfelelő közigazgatást és annak védelmére a hadtudományt, valamint a pedagógia szép emberségét. Ezzel rá is mutattunk az új *Korunk* teljes érdeklődési skálájára.

**Folyóiratunk
Kolozsváron jelenik
meg, abban a városban,
ahol már négyszáz
évvel ezelőtt magyar
irodalmi és történeti
műveket, hangjegyek-
kel ellátott énekes-
könyveket nyomtak,
s ahol az egyetemi
oktatásnak is négy
évszázados a múltja.**

A dolgok azonban, s a hozzájuk fűződő feladatok, nem csupasz önmagunkban léteznek, nem éteri elvontságban jelentkeznek. A mai dolgok évszázados emberi örökség különböző változatai. Más és más helyi sajátosságok szerint más és más a nemzeti alakjuk, s így tartalmilag egyazon emberi feladataink is sokféleképpen színeződnek.

Folyóiratunk Kolozsváron jelenik meg, abban a városban, ahol már négyszáz évvel ezelőtt magyar irodalmi és történeti műveket, hangjegyekkel ellátott énekeskönyveket nyomtak, s ahol az egyetemi oktatásnak is négy évszázados a múltja. Ez a régi kultúra fejlődésének minden szakaszában felvetette és tükrözte az erdélyi magyarság román és szász környezetének, örménységgel, zsidósággal való kapcsolatainak sajátos kérdéseit, s reálisan felmérte csereviszonyát mind a germán–latin, mind a szláv–bizánci műveltség felé. E nagy hagyományt folytatta és emelte korszerű szintre, a proletár nemzetköziség vonalára, az 1926-ban megindult *Korunk*, amikor népek találkozóhelyén népek testvéri egymásrautaltságát hirdette, szemben mind a román nemzetiséget fenyegető magyar polgári nacionalizmus revizionista uszításaival, mind az ország nemzeti kisebbségeit elnyomó román polgári nacionalizmus türelmetlen kihívásaival, s szemben a románságot és magyarságot egymás ellen kijátszó, valójában mindkettejük leigázására törő nyugati imperializmusokkal. E szerepében érdemelte ki a *Korunk* nemcsak az egyetemes magyar irodalom legjobb alkotóinak bizalmát és becsülését, hanem a román, csehszlovák és jugoszláv szellemi élet haladó egyéniségeinek rokonszenvét és írói bekapcsolódását is. Amikor 1940 őszén a bécsi döntés kettéosztotta Erdélyt, forrpontjára hevült a nemzeti gyűlölködés és a Duna völgyére rászabadult a hitleri német hadigépezet, a *Korunkat* elnémították.

Az erdélyi magyar dolgozók ma a román nemzet dolgozóival együtt építik a közös haza új, emelkedő életszínvonalú, szocialista rendszerét, az országban viszont állampolitika lett a román nép és az együtt élő nemzeti kisebbségek jogegyenlőségének politikája. A külpolitikában is nagy a változás. A mai Romániát szoros baráti kötelék fűzi mindazokhoz a szomszédállamokhoz, melyekkel a múltban idegen ármány és saját uralkodó osztályainak önző törtétese folytán szemben állott, s ez a baráti kötelék, a szocialista országok szolidaritása, megóvja együtt élő népeinket a közösen elszenvedett imperialista kizsákmányolások megismétlődésétől. Ilyen viszonyok között csakis magasabb fokon teremthetők újjá a *Korunk* sajátos hivatása: az a hagyományos törekvésünk, hogy a népek egymásrautaltságát fejezzük ki. Ami a régi folyamban még vágy volt, program, népért síró és néphez hű, igaz kevesek szenvedélyes harci jelszava az elnyomó hatalmasságokkal szemben, az mai helyzetünkben másabb lehet: tettek méltatása, vívmányok igazolása, tudományos és művészi dokumentáció, s ami mindennél több, kezdeményezés a továbbmenetelre, a teljes szocialista kibontakozás távlatainak megnyitása. [...]

(1957. 1.)

Jócskán stilizált világgal,
éles kontúrokkal és
éles fény-árnyékkal kellett
megküzdeni – érdekeltek
bölcs kínjaid, megismerés!
Érdekeltek – s fájni kezdtek.
Hát erre nem számítottam.
(Komolyan végződött ez is,
mint minden, amibe könnyű
kaland-kedvvel belefogtam.)
Külön szem kellett minden színre,
külön fül minden neszre-zajra,
és kellett a Kunst der Fuge,
hogy szívemet beiktassa
a világ összefüggéseibe,
s kellett a hétmérföldes-csizma-hit,
kellett a suhanás
kábulata, szédülete,
hogy fölérjék mindent, ami
– úgy véltem – hét mérfölddel hátra-
maradt, tisztuljon – tűzzel is! –
végre az ember szép világa;
– igen, kellett a lobogás,
mely minden „semmiségen” túlvisz –
míg –: vigyázat, hohó,
hogy meg ne perzseljük magunk is! –
Naggyá nőttem érényeimben,
hibáimban is nagy vagyok.
Ha lassabban is, mint szeretném,
de csak előre haladok,
s minden fájást muszáj megfájnóm,
ha szívem leég is tövig –:
mert ez a föld a szívem földje.
És hát, dolgozom, addig is,
amíg lábam beletörik
a negyvenkettes félcipőbe.
(1963. 11.)

Nem emlékszem már (pedig hányszor
szúrt belém tövise), van-e
gyümölcse? Mintha valami bogyók,
vagy affélék lettek volna rajta úgy ősz fele,
vagy az se, csak tövis, tövis,
a törzsön is?
Vágtuk, irtottuk: újrasarjadt,
s amit kivágtunk, csontkeményre
száradt, szikrázva ugrott
vissza róla a fejsze éle.
A tüze szinte olthatatlan,
virradatig-tartón parázsló;
nem láttam én még fában ennyi
önvédelmet és konokságot.
Találgattam, már gyerek-ésszel,
titkát ennek az irthatatlan,
szívós fának, melyről a fejsze
még holtában is visszapattan.
Most értem csak: a történelmet
szolgálja inkább, nem a tájat –
kéznél volt mindig, mikor kellett
máglyának avagy koronának.
(1964. 6.)

LANG GUSZTÁV

Dsida Jenő

(Egy életmű problémái)

(Részlet)

„Költő, semmi más” – írta halálakor Molter Károly, s a göröngyként koporsójára dobott ítélet mintha máig ott nehezülne emléken.

Közvetlen utókora nem akart mást látni benne, mint az öncélú szépség való-
ságtól menekülő énekesét, az elefántcsonttoronyban élő rímvirtuózt. Népszerű-
ségéből, költészetének halk szavú szépségéből így kovácsolt hangos érvet a po-
litikamentes művészet híveinek tábora, a baloldal pedig (amelyet személyesen
maga ellen hangolt az újságíró Dsida néhány ellenszenves megnyilatkozása) fa-
nyar hallgatással dobtá életművét az ellentábor soraiba. S mikor verseit – jó tíz
évvvel ezelőtt – úgyszólván a feledtség sötétjéből kellett józan napvilágra hozni,
értékelő szó helyett elfogult tanúk pörösködtek felette; volt buzgó híve, aki „fél-
reérthetetlenül forradalmi” hangot is kihallott költészetéből, mások viszont mint
valami lelki ragálytól óvták tőle a közvéleményt. Érthető hát, ha első elemzői
óvatos taktikával próbálták menteni költészetét Méliusz József és Szilágyi And-
rás elmarasztaló véleményével szemben. „Elégedjünk meg azzal, hogy lényegé-
ben és fő vonásaiban sohasem haladásellenes” – kerüli meg az egyenes értéke-
lést Földes László terjedelmes tanulmánya is, és a nemrég megjelent, minden

eddiginél bőkezűbb Dsida-válogatás előszavában (a sok kitűnő részletmegfigyelés, árnyalt verselemzés mellett) Szemlér Ferenc is lényegében Földes László alap gondolatát finomítja tovább, a könnyed költészetté szublimált életörömben, s a halál előtt érzett őszinte megrendülésben jelölve meg a Dsida-mű egyedül élő értékeit, jelentéktelen költői konvencióvá fokozva le (s hallgatva el) az érett verseiben oly nagy szerepet játszó vallásos elemet.

Az olvasóban önkéntelenül támad a kérdés: szüksége van-e a költőnek védőügyvédre, s ha igen: szükségünk van-e nekünk a költőre, aki védelemre szorul? Hiszen a költő szállóige-szépségű sírfeliratában megmondta, mit vár tőlünk, amikor arcának „romló földi mását” a felejtés mögé rejtve az egyedül illetékes tanúkra – verseire bízta azt az adósságot, amellyel az ember az emberiségnek, a költő az utókornak tartozott. [...]

(1967. 3.)

FARKAS ÁRPÁD

Fehér papír

Cikkanó jég-villámlás, ropogó fehér penge,
mért lobban Tod az Északi Fényt
éppen az én szemembe?
Fényed a bőrön átsüt,
csontomon átvilágít,
kék-öblű világomban
csonttörő tűzre lázít,
sav-marta csönd sír bennem,
elvékonyuló, félnék,
mint tömött rucák gyomrában a rézpénz –,
városok, rázkódások sarjadnak fel a csöndből,
falvak, hegyek moraja
a bőrömön dörömböl;
sustorgó záporok,

zuhogjatok,
segítsetek! –

fenyőim vont esernyők,
átdőfnek, szétfeszítnek –

(1967. 5.)

PÁSKANDI GÉZA

Fenyegetettség és ihletforrás

„Fegyverek közt hallgatnak a múzsák” – így a rómaiak, „akasztófa alatt a gondolatok” – egészítette ki egy régi párbeszédében e sorok írója.

Mi okunk lenne azt hinni, hogy a rémült ember, az egyes ember fűhöz-fához való kapkodása, fejeszettsége, a „Bernát a mennykőhöz” állapota nem ismétlődik a tömegek szintjén, hogy az egyes ember állapotát nem ekhózza meg ezerszeresen a tömegpsziché? Amikor Hitler lerohanta a kisebb és nagyobb államokat, a népek nagy részének átmeneti lebénulása következett. Ez a „lebénulás”

vagy a teljes etikai inhibíciót szülte (kollaboránsok), vagy az etikai rezisztenciát (ellenállási mozgalom), esetleg: taktizáló középutasokat minden osztályon, rétegen belül. A „csak a láncikat veszíthetők”, a szegényebbek általában inkább ellenálltak, mint a „mindet veszíthetők”. Így állt elő az az abszurdságában is tipikus magatartás, amelyet Ady *A grófi szérűn*ben megírt: a nem a saját tulajdonát sirató szegénységet. Nem kell azonban azt hinni, hogy ez a magatartás valami ember felettien önzetlen heroizmus szüleménye. Ennek oka főként a szegénységnek az a reménye, hogy ellenállásával a nemzeten belül nagyobb rangot vív ki magának, s így a társadalom jó egzisztenciával jutalmazza. A történetírók gyakran hajlamosak arra, hogy ezt az évszázadosan beidegződött „népi jutalomvárás” ne vegyék tekintetbe, s a népi ellenállást egyoldalú megvilágításban tüntessék fel. Természetesen más a helyzet, amikor szervezett tömegről volt szó, melynek érdekei a kizsákmányolás viszonyai között az ellenállásban nyilvánulnak meg a legélesebben.

Vannak idők, amikor „teljes lerohanásról” MÁR vagy MÉG nincs szó, mert a társadalom vagy utána, vagy előtte áll. Ilyenkor a lebénió rémület helyét a fenyegetettség közérzete veszi át. Ha a teljes lebéniulásban „hallgatnak a múzsák”, addig fenyegetettségben nem szűnik meg a múzsák élete. Gondoljunk csak az elbukott forradalmak utáni korszakokra, pl. 1848 utókorára. Pesszimiztikus líra születik (Vajda, Komjáthy Jenő, Reviczky). Másik vonulat az idillikus-nosztalgikus epigonlíra (Lisznyai, Tóth Kálmán). A pesszimista vonal az igazabb, realista, hiszen való történelmi helyzetet tükröz, míg az epigonok idillje talajtalan.

A MÁR korszaka a megtorlástól való fenyegetettség, a MÉG-é a jövő bizonytalansága. A két idő néha nagyon közel esik egymáshoz. A második világháború után például: még el sem vitték az utolsó ló tetemét a sarki fűszeres elől, máris új veszély (atomfenyegetés) érkezett. Ilyenkor se pesszimizmusra, se optimizmusra nincs erő: két gyors csapás között a lélek paradox állapotba kerül: tehetetlenül kacagni kezd. Ez a pszichés állapot szülte az abszurdot a művészetben.

„Nekem pénzt hoz fájdalmas énekem” – írja József Attila. A művész ellentmondása: átkozza azt, ami által művész. Mások dicséretre méltatlan tetteinek felmutatása von glóriát a feje köré. Művész feladata: cipelni mások szorongását művében, hogy ő maga fölszabaduljon – de boldogsága nincs, legfeljebb mint az orvosé, aki gyógyít, de tudja: a beteg a kórházon kívül rongyokban él és éhezik. (1971. 6.)

BRETTER GYÖRGY

Ádám harca Luciferrel, avagy idő és egzisztencia a tragédiában

(Részlet)

A Nagy Mű készen van, Isten elégtétellel néz körül. Saját akaratóból és saját gyönyörűségére létrehozta a világot, s ott legel valahol a Földön a tökéletesség szimbóluma, az első emberpár is. A gondviselés kegyelméből nincsen semmi bennük, ami ellenállás volna, áttetszőek, tiszták, akarat nélküliek, nincs erkölcsük, jószáguk értelmetlen, mert nem léteznek a rossz, létük a tiszta lét, egységük Isten-nel maga a közvetlen azonosság.

De Isten sem volna tökéletes, ha a Nagy Művet nem tudná értelmezni: ő emanálta magából a világot, de mit kezdjen vele? Hogy megértse az önálló létre bocsátottat, még egy világot emanálhat, amely emezzel szemben, ezt kiegészítve

értelmezhetővé teszi a már létezőt. Vagy csak Istenben volna léte a világnak? Akkor ő nem volna azonos önmagával, s ami nem azonos önmagával, abban mozgás van, levés, törvény. Belső törvénye volna, parancs, amelynek engedelmeskednie kell?

Nem; ő mindenható, saját akaratából hozza létre azt, amit létrehoz, s ha ennek nincs ellenállása – nincs önállósága sem, s ismét létre *kell* hoznia egy világot, majd szülnie kell végtelenül és fájdalmasan a törvény terhétől kínra kárhózzottan, mindig egy új világot, vagy ismét önmagába kell szívnia a már létezőt, hogy ne legyen Más, csak ő, az, aki önmagával abszolút azonos.

Ha van valami önmagával abszolútan azonos, akkor nincsen többé levés, nincs mozgás, s ha nincs mozgás, akkor nincs törvény, ha nincs törvény, akkor nincs mit megérteni: lehet-e tökéletes az, aki nem képes tökéletességét átlátni, érteni? Törvény kell: vagy önmagában, vagy a világban önállót kell létrehoznia, a tiszta tartamot lüktetéssé változtatni, a kezdet és vég értelmetlenségét megszüntetni. Ahogy Jakob Böhme írja: „semmiféle dolog ellenállás nélkül magát meg nem ismerheti; mert ha nincs semmi, ami ellenáll neki, akkor mindig csak kimegy magából, s nem tér meg ismét magába. De ha nem tér meg ismét magába, mint abba, amiből eredetileg kiment, akkor nem tud semmit a maga ósallagáról.”

Arra kényszerül – furcsa dolog –, hogy felvegyen egy konstrukciós elvet, amely azonos vele, belőle fakad, és mégis más, mint ő. Lucifer a konstrukciós elv: a Mindenhatóval szemben a *szükségszerű* SEMMI, az, ami a tiszta lét önmagával való ellentéte. Kettőjük egysége a levés, amelyből a minőség, az önálló létezés, az öntörvénnyel rendelkező formák létrejönnek. Adám most születik meg: látszataból szubsztanciává válik, szembenézhet az Eszmével, kihatíthatja a végtelenségében egynemű, tehát nem létező időből a maga idejét, a maga mozgásterét, hogy az Eszme ámulva lássa majd: ez is ő, ebben is ő fáj: szenvednie kell, különben nem Mindenható, a szenvedésben végre érzi magát, önmagát választhatja, amikor vállalja ezt a világot (Simone Weil).

Tessék: Madách úr *Az ember tragédiájában* így fogalmazza meg azt a konstrukciós elvet, amely az Egész értelmezhetőségének kulcsát adja számára. A kiindulás – szellemében – tisztán hegelianus: közép-európai módra. A tiszta fogalmiság helyett – sorskérdések, küzdelem a reális történelemmel, barbár módon képtelen mélységeket járva, a tiszta spekuláció felemelő magassága helyett valami eszeveszett gyötördés a sors miatt. S ha Böhme Hegel szerint „azért küzdött, hogy felfogja, megragadja a negatívát, a gonoszt, az ördögöt Istenben”, akkor Madách azért, hogy felfogja, megragadja a pozitívát, a jót, a tisztát a történelemben, az emberi lehetőséget az emberben.

A reformkor gondolkodóinak (költőinek) szellemi vívmánya a haza, a szabadság, a haladás fogalma. Úgy tűnt számukra, hogy a nemzet szabadsága egybeesik a haladással, s a haladás kielégítően értelmezhető a racionalizmussal. A szabadság tartalma tehát elvont; egy partikuláris fogalmat egy absztrakt (meghatározatlan) fogalommal értelmeznek, ám a mindig konkrét élet nem hajlandó absztrakt racionalitásként megnyilvánulni. Átfogóbb, de konkrét tartalmú kategóriára van szükség, félre kell tenni a haladás elvont követelményét, s azt vizsgálni, hogy mi a lét immanens tartalma függetlenül az eddig megtett történelmi útból származó absztrakciótól, a haladás fogalmától.

Az ember tragédiájának magyar előzménye két vers, *A vén cigány* és a Mezőberényben keletkezett *Szörnyű idő*. Mindkettő a küzdelem árát és célját tudakolja a sorstól, de a válasz – hiszen válasz az nincs –, nem mondható el, csak

a hit marad, a dadogás, a képtelenség láttán egyetlen tiltakozó mozdulat: ez nem lehet! Megszűnt a logikus beszéd, most már csak a beszédnek kell megszűnnie, és akkor megszületik a semmi, az örök hallgatás. De a semminek nincs léte, marad tehát a küzdelem az önmagáért és önmagában vett *emberi* küzdelem, az ember immanens céljáért: emberi feltételeiért. Petőfi reménye 1849-ben a nemzetköziségben szolidáris emberiség: ha valaki megmarad a pusztulás után, talán el tudja mondani a pusztulást is, talán lesz, aki megérti a dadogásban az őrült csendet. Vörösmarty 1855-ben már tudja: van, aki elmondja, de nincs, aki a dadogásból megértse: rajta át is vérzik a történelem szövete (Pilinszky). Dadogjon hát önmaga számára, mást nem tehet; dadogjon végtelenül, mint az imamalom, és mondja csak: azért is.

Az egyetemes emberi dadogás fenomenológiája: ez Madách. Többé nincs megállás a partikularitások körében, nemzeti–nemzetközi, haladó–reakciós, szabad–elnyomott, racionális–irracionális az összemeri feltételeknek rendelődnek alá; a kérdésfeltevés megfordul: a nemzeti, a haladó, a racionális csak annyiban kifejező fogalom, amennyiben az egyetemes rajta keresztül nyilvánítja ki magát. A magyar gondolkodás első szintéziskísérletét látjuk: ez a gondolkodás önmagát most egyetemes-emberinek tételezi, hogy partikularitásában világosságot teremtsen.

Pesszimizmus? Olvassuk csak el a Római Klub jelentését, és isten veled, búbanat. A pesszimizmus: tartalmatlan kifejezés az objektivitás logikájára. Madách nem pesszimista: a világmozgás fő tendenciáját keresi, s közben megszabadul a látvány mérgétől. Ennyi az egész: a hegeli konstrukciót – amely logikájában elvisz a kegyelem új állapotáig – Madách széttöri, szintéziskísérletében az ember többé nem a történelem logikájának kiszolgáltatottja, hanem Ő az, aki a történelem logikáját megteremti. Nagyszerű hurrá ez akkor, amikor minden összedől; végre megint el lehet kezdeni, végre is élni, emberi módon élni a feladat. [...]

(1973. 2.)

KÓS KÁROLY

Régi emlékek, új tapasztalatok

(Részlet)

[...] Már fiatal építész koromban hivatásosan foglalkoztam a várostervezés és -rendezés problémájával, ami pedig minden építőművészi feladat között a legnagyobb, mert minden időben és mindenütt a világon a város mint technikai és képzőművészeti alkotás az illető társadalom kultúrájának és civilizációjának legteljesebb, legnyilvánvalóbb és legjellemzőbb fokmérője. De azonkívül meghatározhatatlan tükörképe, meghatározója az illető társadalom belső szerkezetének, életberendezésének, gazdasági és szociális helyzetének, fizikai és szellemi világának. Ezért nagy, minden más műszaki és művészi problémánál összetettebb és sokoldalúbb és egyben tehát felelősségteljesebb munkafeladat a város-építő és városrendező feladata, akinek nemcsak technikusnak, hanem közigazdásznak, szociológusnak és mindenekfelett egész, érett művésznek és a jövőbe látónak is kellene lennie, hogy feladatának megfelelhessen.

A várost is, a falut is a maga sajátos rendeltetése, funkciója teszi várossá, illetve faluvá... Ez a rendeltetési különbözőség eredményezte a városi és falusi ember életformájának olyan természetes különbözőségét, ami a város, illetve falu külső megjelenésében is természetesen megmutatkozott mindenkor és minde-

nütt, helyesebben a középtengeri klasszikus ókorban, a középkorban és újkorban egészen a XIX. század végéig. Azért határoztam ezt meg így, mert azt a falut és várost, melyet az előbbieken jellemeztem, az európai társadalmak sajátos rendi berendezése alakította ki a középkor folyamán, és pedig háromféle módon: leggyakoribb esetben a várost egy katonai erődítés, vár védelmében csoportosított, telepített iparos és kereskedő nép alapította meg és fejlesztette ki. Ezek a legrégebb városok. Kevésbé gyakori az az eset, amikor egy iparos és kereskedő embercsoport nem egy meglévő vár védelmében alapítja a maga városi munka- és lakótelepét, hanem az iparos-kereskedő lakosság alapít magának erődített várost. Végül megtörtént az is – de ez legritkábban és csak az újkorban már –, hogy valamely falu valamilyen okból iparos és kereskedő polgárvárossá alakult át.

Erdélyi városaink alakulása is a három típusnak megfelelően történt. És természetesen, hogy vannak városaink, melyekben az alakulásmódok keverednek. Kolozsvár például tiszta típusa a vár védelmében keletkezett városnak. A szász városok legtöbbje viszont közvetlenül az alapítók által erődített városként született meg. És van faluból keletkezett városunk is (Balázsfalva s talán Sepsiszentgyörgy).

Letagadhatatlan valóság, hogy a régi városokból a múlt század folyamán felduzzadt nagyvárosok már a századforduló idején nem tudták, vagy csak a legnagyobb nehézségekkel és a legkülönbözőbb, állandóan módosuló szükségmegoldásokkal tudták funkciójukat teljesíteni: hogy egyrészt lebonyolítsák a naponkénti és egyre növekvő személy- és teheráru-forgalmat, másrészt biztosítsák rohamosan szaporodó lakosságuk számára a megfelelő emberi élet lehetőségét. Ehhez aztán hozzájárult az is, hogy az akkori politikai és városvezetőségek iparokra nem gondoltak, aztán a tőkésék, kereskedők palotái mellett a nagyvárosok legjellegzetesebb vonása a külvárosi nyomortanya lett.

A századforduló óta eltelt szinte félszázadnyi idő alatt azonban a nagyvárosok duzzadása nem szünetelt, sőt a technika további fejlődése ma már az egész világot egyetlen gazdasági termelő és fogyasztó területté fejlesztette; nincsen többé távolság, és nincsen szállítási lehetetlenség. A koncentráció viszont a termelést és elosztást mind olcsóbbá és racionálisabbá teszi, tehát a jövőbeni tényező városa kétségtelenül a nagyváros.

Ennek a nagyvárosnak technikai és művészi megoldása a legközelebbi jövő, sőt már jelen egyik legfontosabb és legsürgősebb feladata. És a nagyobb gondot az fogja okozni, ha az új város régi városrangból fejlődött ki vagy fejlesztendő ki, tehát nem az új társadalom új városát kell felépíteni, hanem a régi várost kell átépíteni új, korszerű várossá a régi várostársadalomból átépülő új várostársadalomnak úgy, hogy minél kevesebbet pusztítson el a régiből. [...]

(1973. 11.)

JUHÁSZ FERENC

Szervátiusz

Él Kolozsvárott két nagy művész, két elemi szobrász, lángoló ember, robbanó szív, örökös termékeny mámor és szenvedés, apa és fia, Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor. Elfojthatatlan teremtő daccal és virágzó termékeny mámorral, következetes konok akarattal dolgoznak, teremtenek, teremtenek és dolgoznak, mert tudják, hogy a teremtő munka és a teremtő szent akarat az egyetlen lehetséges létállapot, a fennmaradás és a megmaradás egyetlen reménye és szerelme.

Dolgoznak kőben, fában, fémbe, szikár és puhább anyagokban, teremtenek törekeny és feszülő, mállóbb és szikrázóbb anyagokkal, hogy nemcsak művükben, de hitükben és emberségükben is megmaradjanak, hogy nép, hit, történelem, múlt és emberi áldozat ne hamvadjon el a jövő előtt, ki ne hamvadjon szívünkben és szívükben a termékeny teremtő akarat, hogy ne égjen szívünk és lángarcú életünk, mint a világtér kopár dőrejeiben a lüktető árva égitestek. Mondják az egyszerűek és megaláztatásra szántak, mondják a megváltó-jelöltek és ragyogni kiválasztottak sorsát és kegyelmét, elmondják a számukra szilárd anyagokban, mondják Dózsa üszkös-fekete vak arcát, a farönk-rücsök-ősi, izzó fémpánttal koszorúzott, tűzben-szétrepedt Ős-dacfejet, mondják Dózsa tüzes rostokon, izzó rácsokon ugráló szívét, amely lánggal szökdös és füsttel hörög, mint égő párdúc, mondják Petőfi teremtés-titkú, faodú-szemű, fatajték-csipkés-szempillájú, harmatragyogású fejét, mondják Adyét, a zord és könyörtelen ébenfa átokarcú zárt próféta-fejet, mondják a szenvedőket, megaláztatottakat és elesetteket, mondják az emberi világot átizzadt és verejtékkel kristályosra átítatott vállán cipelő nép hatalmas életét, a forradalmat és a szenvedést, a hiteket, látomásokat, temetőket, mondják az emberi világot vállukon hordozók emberiség-keresztjét, s mondják a Megváltó-fiú óriás imádkozó-sáska-csontváz-jelenését, a megváltó akarat kemény hitét, amely érc-csillag-lángolásként, önmagát-szétüvöltő kozmikus testként a néma űrben, szívünkben, fémrücsökgyökér-mellkasával, fém-virágcsontváz-kezeivel és fém-Tejút-lábával diadalmasan robban és ragyog.

(1974. 2.)

HERVAY GIZELLA

Zuhanások

Lírai oratórium négy hangra

(Részlet)

*„Olyan, mintha még hallanál,
mintha szeretnék még.”*

PAUL CELAN

Még egy emelet magány.
Lélegzetemben alszom el.
Még egy emelet magány.
Szájad szélét horzsolja leheletem.
Még egy emelet magány.
Kiülsz fölém az égre.
Még egy emelet magány.
Tenyeredbe zuhanok.
Alvadt hajam
arcodon végigcsorog.
Még egy emelet magány.
Ma reggel megölttem magam
élve földreszálltam a tájon...
Még egy emelet magány.
...ahol nincs te és én,
csak mi vagyunk,

nincs múlt és jövő, csak jelenlét.
 Még egy emelet magány.
 Tenyeredben születnek újra a dombok,
 összefutnak az utak ráncaiban,
 ahol jártam, s ahova igyekszem.

Még egy emelet magány.
 Feljön a felhő...
 szemed alatt
 fekszem a fűben.

Még egy emelet magány.
 A nap útja homloktól homlokig...

Még egy emelet magány.
 ...felkel és lenyugszik,
 míg meglátjuk egymást.

Még egy emelet magány.
 Hajnal van és én nap vagyok.

Egy mondat,
 amit ketten írunk,
 és nem tudnád se te nélkülem,
 se én nélküled.
 Ez a fa most szól a levelével.
 Ha nem tudok válaszolni, elcsügged
 és visszahátrál a fák közé.

Nincs magány,
 csak félünk a találkozástól.

Még egy emelet magány.
 Most írom homlokomra a ráncot,
 amiről fölismerhetsz,
 ha eltévedek.

Még egy emelet magány.
 Homlokomról az út a semmibe csorog.
 Ha nem találsz rám,
 elfeledlek.

Még egy emelet magány.
 Ha sokáig nem jössz,
 arcod átrendezem,
 kiretusállak.

Még egy emelet magány.
 Az épülő házak odvai
 kivándorolnak a kizöldült ég alá.

A visszhang visszahull
 a védtelen torokba.

Kiürül az ég.

Valaki mindig válaszol.
 Kihez ütődik ez a mondat?
 Kérdezlek és más felel.

Elgyűrűzik a szerelem,
minden gyermek mindenkié,
minden mondat végtelen,
jár az idő körbe-körbe,
egyre lejjebb, egyre följebb,
valaki mindig válaszol,
egymás szemébe költözünk.

Olyan közléről nézlek,
hogyan nem is látlak már.

Kiürül az ég.

Valaki mindig válaszol.

Nem az enyém ez a szerelem
és nem a tiéd.

Ma reggel nőni kezd a vekker,
és nem hagyja abba
már soha.

Nem tudunk már csak úgy szeretni,
ahogy a puszták létért vergődő bogár.
Sárba merülő táj az arcunk,
elmosolyodni se tudunk,
csak mikor visz egymástól messze a vonat.

Távol vagy,
és én egy másik hiányban élek.

Valaki mindig válaszol.

Hívj fel, írd levelet,
küldj egy hajszálat legalább,
hogyan el ne tévedjek egyedül.

Mert azt hittem három héten át,
hogyan jobb karom vagy
s én a bal karod.

Két napom van:
egyik szemed meg a másik.
Két nap alatt
vándorolok a földön.

[...]
(1974. 3.)

Mindmáig hiába törekedtem sorssal, világgal, átokkal szembe könyöklő dacos arcának megrajzolására.

Talán azért, mert számomra Ő mindig Jelenés volt, akár az égis éró tűzoszlop. S ha meggondolom, akkor is tűnt fel, amikor eljött az idők teljessége.

Amikor a jót el kellett választani a rossztól, az álnokságot az igazságtól, a sötétséget a világosságtól. Érkezését pedig boldog prófétai sóhaj előzte meg:

*Áldott legyen, ki eljövend,
Az idegen, nagyálmú Gyermeke,
Kit küldtek régi bánatok.*

Verseit félrevonulva, ijedt örömmel olvastam, mint aki nemcsak egy óriási szív harangvirága alatt rejtőzik, amelyen átremeg a költői erő fénye, de részese valami örök titokzatosságnak is.

Igen: élni míg élünk, / Igen: ez a szabály. / De mit csináljunk az életünkkel, / Ha fáj? – visszhangoztam később az ő kérdését.

És válaszként a rímek ősi hajnalát idézte elém, vérrel átítatott, aranytól ragyogó képeit, és arcomat a karéj kenyértől és az egyéni gondoktól a közösségi sors és a történelmi sors felé fordította, hogy eszmélkedéseim éveiben ez tápláljon.

Kérdéseimre nem versekkel felelt, hanem nagy életmegnyilatkozásokkal; nem cifra szolgálit küldte fogságba esett testünk és lelkünk kiszabadítására, hanem álmok légióját és indulatának forradalmi szabadcsapatait.

Móricz Zsigmond szélességében terjesztette ki a nép és a magyarság fogalmát, Ady mélységében mélyítette el. Ezért szerettem meg benne egy életre a közösséget, a fajtát, amelyhez tartozom, sorsának jó és rossz napjaiban egyaránt.

Ezért jut eszembe, valahányszor idegenből érkezem haza, *A föl-földobott kő*: a tékozló fiú, aki*

*Messze tornyokat látogat sorba,
Szédül, elbusong s lehull a porba,
Amelyből vétetett.*
(1977. 9.)

SZILÁGYI ISTVÁN

Ady

Jött mindennek, hajtotta, hozta lánctépő, teremő ősi indulat. Jött törvénytágadó igazságtevőnek, s mondott ezernyi elélt, rozsdás igenre dacos nemet. Jött a külső Szilágyból, az Érmellék fele olvadó lankáktól száz hepehupán át a bort vérező, bort verejtékező dombtarajok fele; jött vörös-fényes őszön, holdas nagy téli éjen, harsogó tavaszban Zilah fele, Kelet fele. Mintha e romhegy Meszesnek akarta volna vetni a hátát ifjan, hogy itt töltsse föl példázatos lelkét sok százados szándék, mielőtt Nyugatnak, Holnapnak, Európának szegül. Innen hajszolta ál-

*Bálint Tibor jegyzete a Román Televízió 1977. május 15-i magyar adásában közvetített zilahi Ady-ünnepségen hangzott el.

moknak légiója Őt, a kegyetlen sorsú született kegyosztót, ki lett Istent sírva káromló zsoldáros – öreg magyar szavakkal protestáló újhites. És ide tért vissza valahányszor Anteuszként, e földet megérinteni. A születés és halál között feszülő élet próbája a teremteni bírás. Sorsát, küldetését történelem és népsors határozta meg. Nem volt oly szellemi béklyó, mit ne kísérelt volna meg elszakítani, szétörni irodalomban, társadalmi gondolkodásban egyaránt.

A magyar líra kényes, büszke pávájának szinte tékozlón tépte ragyogó tollait, s szórta a jövő szelébe, mely tovább örvénylik e tájon emberöltők sora fölött hitet éltetőn. Mert – hadd mondjuk vele –: „lám még mindig élünk”, igen, ez a helyzet velünk: itt Európában, és itt Zilahon is.

(1977. 9.)

GÁLL ERNŐ

Nemzedéktől nemzedékig

(Részletek)

[...]

A romániai magyar kultúrában nem először (s feltehetően nem is utoljára) szóval meg a nemzedéki probléma. Időnkénti kiújulása – mint mindenütt a világon – nálunk is nagyobb sorsfordulókat, a történelem menetében bekövetkezett cezúrákat s a hozzájuk kapcsolódó értékrianásokat tolmácsolt. Mindegyiknek megvolt a maga jellege, mélysége és tartama, s noha az egyes rajok hangadói úgy érezhették, hogy velük új szakasz nyílik, sőt talán új időszámítás kezdődik, a jelenlegi vitát – önáltatás nélkül – egyedinek, messzemenően fontosnak minősíthetjük. Ismeretes, a nemzedékek szembesülésében nem csupán az egymást követő-korosztályok természetadta különbségeire vagy ellentétére kell figyelmeznünk. Háttérüket és tartalmukat legtöbb esetben bizonyos válságok határozzák meg, s e szabály alól a mostani sem kivétel. Sajátosságai éppen abból származnak, hogy az egész emberiséget foglalkoztató ún. globális kérdések kiváltotta kínos dilemmák idején, olyan körülmények között bontakozik ki, amelyek több tekintetben új alternatívákra ösztökélnek. Az összetett helyzet szorításában nemzedékeink kapcsolata számos tehertétellel bonyolódott, súlyosbodott. Az elődök bizonyosságai nemegyszer illúzióknak mutatkoztak, időtállóknak hirdetett értékek pedig nemcsak átértékelésre szorultak, hanem egyszerűen leértékelődtek. Megingott nem egy régi jelkép hitele, és számos olyan fogalom vagy rítus, amely egy közösség szükségleteit, törekvéseit közvetítette, kiürült, s ily módon elvesztette vonzerejét. E feltételek közepette érthető, ha sokszor úgy érezzük, hogy apák és fiúk, sőt nagyapák és unokák egymáshoz való viszonya – legalábbis az eszmeiség az értékorientációk síkján – konfliktusos. (A képlethez még az is hozzátartozik, hogy a közéletben a negyvenes évek vége óta vezető szerepet játszott generáció most van búcsúzóban.)

Szerencse, hogy anakronisztikus tilalomfák ledöntése után a nemzedéki feszültségeket már nem kell megkerülnünk. Szociológiai, kultúrtörténeti, erkölcs-tani és axiológiai boncolgatásuk a hazai szakirodalomban visszavonhatatlanul polgárjogot nyert, sőt – a népesedési tényező szerepének fokozódó tudatosulásával – mind a társadalmi fejlődés és homogenizálódás, mind a hagyományok és a jövő kutatásában nélkülözhetetlenné vált.

A nemzedékek és teljesítményeik a történetiség jellegzetes megnyilvánulásai, éppen ezért tanulmányozásuknak is a historizmus követelményeihez kell igazodnia. Ebben a megközelítésben, a Tizenegyek jelentkezését (1923) az első erdélyi kisebbségi generáció fellépéseként tartjuk számon. Azok a fiatalok, akik az antológia szerzői voltak, a polgári radikalizmus és az Elsodort falu szellemében próbáltak az új helyzetben tájékozódni, Anatole France-ot, Nietzsche-t, Wilde-ot, Comte-ot, főként pedig Adyt olvasták, és arra a nyugtalanító, számukra létfontosságú kérdésre kerestek választ: lehetséges-e önálló erdélyi irodalom? A gyűjteményes kötet megjelenésének tizenegyedik évfordulóján Jancsó Béla megállapíthatta, hogy a fiatal írók kollektív kiállításában már jelen volt a nemzedéki harc, az erdélyi magyar ifjúsági öntudat ébresztésével pedig – felekezet feletti összefogásban – a népet kívánták szolgálni.

A Tizenegyek színrelépésében az egymást követő generációs törekvések jellegzetes irodalmi-művészi megfogalmazására s arra a sajátos ideológiapótló szerepre ismerhetünk, amelyet – mint tudjuk – a literatúra nálunk sokáig betöltött. Tény, hogy a későbbiek során a költők és elbeszélők már nem sajátították ki az új nemzedékek képviselőit; e feladatban a társadalomkutatókkal, illetve a közéletben tevékenykedőkkel (Erdélyi Fiatalok, Hitel, Vásárhelyi Találkozó) kellett osztozniuk. Ez a körülmény azonban mit sem von le múltbeli, sőt jelenlegi érdemeikből. Akár szociológusok, akár költők fejezték ki az egymást követő korosztályok életérzését, rendszerint egy maroknyi írástudó vállalta ezt a küldetést. Igaz, a két világháború között az ifjúmunkás mozgalommal új, forradalmi erő kapcsolódott be, de a fiatalság tömegeihez viszonyítva az ifjú kommunisták és szocialisták szintén csak kisebbségnek számítottak.

[...]

A felszabadulás utáni első, tudományos kritériumok alapján is nemzedéki-nek tekinthető jelentkezés – mint láttuk – a *Forrás*-szerzőké volt. Kántor Lajos, akit joggal e nemzedék kritikusának tekinthetünk, az irodalomba való betörésüket értelmezve, „hangváltás”-ról ír. (*A Korunk*nak egyébként kétségtelen érdemei vannak az első *Forrás*-költők elfogadtatásában.) Ez az új hang azt a megváltozott nemzedéki szituációt tolmácsolta, amelyre az ötvenes évek közepétől kezdődő „olvadás”, a dogmatizmus és az irodalmi sematizmus áttörése volt jellemző. Ígéretesen kezdett a marxizmus reneszánszának ismert alkotó szellemi folyamat kibontakozni, s ugyanakkor reményre jogosítóan hódított tért a szocializmus, a nemzeti sajátosságok, az emberség és a demokratizmus egységének korparancsa. Véget ért a hagyományok szűkkeblű értékelése, és fokozatosan lehetővé vált a kitekintés a széles nagyvilágba. A nemzedéki fellépés sem számított többé diverzióknak.

[...]

A hetvenes évek elején jelentkező, erősen elméleti beállítottságú fiatal esszé-írókkal viszont feltétlenül valami új és jelentős kezdődött. A *Szövegek és körülmények* (Bukarest, 1974) című tanulmánygyűjtemény szerzőinek gondolatvilágára már azok a megváltozott társadalompolitikai, tudati és lélektani mozzanatok nyomták rá bélyegüket, amelyeket fejtegetéseink elején érintettünk.¹ Ilyen feltételek között, a fiatal elméleti írók a filozófia, a szociológia, az esztétika, valamint a nyelvtudomány területén kívántak egy új hullámot elindítani, s kezdeményezésük újszerűsége mindenekelőtt ebben ragadható meg. A felszabadulás utáni romániai magyar művelődésben ők az elsők, akik nem irodalomban, hanem a széles értelemben vett társadalomtudományokban léptek fel az újrakezdés ígé-

nyével. Tarjaim!, ethoszbeli vonatkozásokban törekvéseikre a minden konformizmust elhárító, erkölcsi fogantatású vizsgálódás, az előző nemzedékek elkötelezettségeinek, fogalmi rendszerének és nyelvének bírálata, sőt elvetése volt jellemző. A fiatal kritikusok nem csupán radikális programjukkal, hanem naprakész tájékozottsággal, színvonalas, gyakran frappáns kifejezési formákkal robbantak be a művelődési életbe.

(1980. 1–2.)

JEGYZET

1. Ki kell továbbá emelnünk Bretter György szerepét a „szövegírók” csoportosulásában. Kétségtelen, hogy a *Hipotézis a nemzedékek kettős nyelvéről* című írása (Párbeszéd a jellel. Bukarest, 1973. 128—143.) eszmeileg ösztönző hatást gyakorolt a fiatal elméleti írókra, akik eleinte főként a „szimbólumok vizsgálatában”, bírálatában vélték nemzedéki feladatukat megtalálni.

ILLYÉS GYULA

Szövetségesünk: Bartók

Vigasztaló jelensége a történelemnek, hogy a művészet és tudomány kiemelkedő alkotóit kiemelkedő közéleti hellyel is megkínálja. Alig valami ellenszolgálatás fejében. Zálogul legfeljebb valamiféle elkötelezettséget kíván az emberi tisztesség köznapián nehezen körülírható rendszerében. Ami különben az említetteknek amúgy is született tulajdonságuk.

A Bartókról írt versem az úgynevezett személyi kultuszos idők (a Rákosi-korszak) mélypontján keletkezett. Sok mellékkörülmény folytán lett külföldön is pályafutása. Címét csaknem mindenütt erre változtatták: *Óda Bartókhhoz*. Holott Bartók akkor már nem élt, és ódát közönségesen élő személyhez írnak.

A hetilapot, ahol a vers megjelent, nyomban elkobozták. Menesztették rögtön a jóhiszemű zeneértő szerkesztőt is, azok, akik a verset magukra vették. Nem azért, mert nem értettek a zenéhez, mert Bartókot kezdettől, hivatalosan is dekadensnek nyilvánították. A vers „címezettjei” így ők lettek. Lényegében nekik szólt. A versben Bartók szövetségesünk. Mint annyiszor.

Hosszú volna fölsorolni, kik miért bélyegezték akkor az én Bartók-versemet is elnémítandónak, épp a bartóki lényegre-tapintás, valóságfölfedése miatt. Akkoriban az esztétikai kritika is a hadászat kifejezéseivel élt. A „főcsapás”-t valóban az a mondat kapta: növeli, ki elfödi a bajt.

Nem az én asztalom fölszolgálni, föltárni a vers ilyen-módon keletkezett közéleti pályafutását. Ennek sok kanyara volt, sok döccenője is. Volt – van – emelkedője is. Paradoxnak hangzik, de igazságot takar: öröömre szolgál, hogy nem egy helyen, ahol szabadon olvassák, szavalják, így Magyarországon is, hatást és kommentálást a vers nem politológiai vagy etikai, hanem prozódiai, azaz esztétikai tulajdonai révén vív ki magának.

A vers így mégis Bartók szellemének hódol. Annak a másik vigasztaló jelenségnek, hogy az egyenes vonalú művészi erő kifejtés egyenes jellemet is fejleszt. Az alkotókban éppúgy, mint az értőkben; az alkotások megbecsülőiben. Így lesz minden nagy művészet egyetemes érvényű, emel mindenféle határ és elhatárolás fölé. Ez magyarázza, hogy a szolgálat, amit Bartók a román népnek és kultúrájának is tett, büszkeségünk nekünk, magyaroknak is.

(1981. 2.)

Nem mentünk haza ma sem,
nem mentünk haza, fiúk.
Hiába sikálta el anyánk a késeket,
hiába mosta le
görcsös asztalt.
Átmetszett nyakkal,
vére iszapjában
hiába jajdult föl a lúd.

Nem is üzentünk,
nem is írtunk –
mintha árvíz sodorta volna el kezünket.

Húsvét nem húsvét többé,
a kisöpört ház
nem a mi házunk.

Ki az az öregember ott?
Ül a fehér fal lidérce előtt,
ül a világvégi cigarettafüstben.

Arca szétnyomott vesszőkosár.

Talán minket vár,
minket keres,
minket szeretne látni,
az ablakon túli utcában,
rövidlátó életében.

Ne keress bennünket,
ne várj,
te, dohányszagú öregember,
te, kutyaól-mell szegény.
Nem vagyunk már a te fiaid.
Ha ajtó nyílik, mintha kések.
S ha szólunk,
félrebeszélünk, mint a hamistanúk.

Rádrontanánk csak, mint a légnymás,
rázkódnánk melletted,
mint a villanytelep.
Széthasadna a tányér,
a borospohár
s a vállig nőtt hajunk: földrészek gyökérszete,
átszőné gyomrodát,

s lenne belőled szőr-kosár,
szőrember,
fölpörzsölhet halott.
(1981. 2.)

PALOCSAY ZSIGMOND

Szisz-kapitány vackorfája

Legutolsó utad előtt,
aminek egyedül indultál,
írád,
hogy aztán egy vackort is szeretnél
magad fölé,
s a vackorfára mászni sok-sok
gyermeket,
és sok-sok gyermek taposson
ama halmon

ültetnék neked, KAPITÁNYOM, kettőt is,
de kívágnák fejedtől azt a vackort,
mert vásott fattyúnak,
jöttment fickónak tartják a vackort;
vándor és „aljanép” bigyója,
LELENCCHÁZ árnyéktartója,
polgárok száját félrehúzza;
széna alatt megpuhulna

Kormányosod mit tehet?!
ide ültet egyet NEKED
szépet, vénet, bozontos sokvirágút,
a gyermekek majd felmásznak erre a vackorfára s

„vackor elcsapja hasukat,
anyjuk eljajveszékeli őket,
apjuk elnadrágszíjalja őket,
a felnőttek elagyabugyálják őket,
mert rátapostak a halomra,
letiporták a selyem sarjút,
fölmásztak a vackorfára,
vackor elcsapta hasukat –”*

És így – így megy tovább feletted az élet
örömmel, hasmenéssel – EGYÉBBEL;
tudom, hogy a sarjú alatt
majd megérnek!
(1984. 6.)

